

La «Virgen Cataluña»

La Mare de Déu de Montserrat de l'església de San Juan Sacatepéquez (Guatemala)

ipecc

Gemma Celigueta Comerma
Universitat de Barcelona

El 14 de febrer del 1976, un terratrèmol de 7,5 graus a l'escala de Richter sacsejà Guatemala i va deixar una xifra de més de 20.000 morts, 70.000 ferits i un milió de persones sense llar (Pérez Brignoli, 1994: 142). Davant la magnitud de la tragèdia, el cònsol de Guatemala a Barcelona, el senyor Francisco Delgado Soriano, va organitzar una campanya per ajudar a reconstruir els portals de la plaça de San Juan Sacatepéquez, un poble completament destruït per la catàstrofe. La reconstrucció d'aquesta plaça, que van anomenar *plaza Cataluña*, va anar acompanyada de diferents actes a Catalunya i Guatemala, entre els quals el de la donació de dues verges de Montserrat al poble de San Juan. La descripció i anàlisi d'aquests fets, tant des del punt de vista català com *sanjuanero*, és el tema principal d'aquesta recerca.

La versió del cònsol, extreta de les publicacions del Consolat i del seu fill, actual cònsol de Guatemala a Barcelona, suggereix que el nom de *plaza Cataluña* se li va ocórrer per motivar els donatius dels catalans. En tot cas, la voluntat del cònsol i/o els seus col·laboradors d'evidenciar la catalanitat d'aquesta empresa queda demostrada en l'esbós inicial que van fer de la plaça. El cònsol i els seus col·laboradors van dissenyar un

■ La Mare de Déu de Montserrat de la família Chajón al seu altar domèstic. 30 d'octubre de 2009. GEMMA CELIGUETA

espai que portés símbols de Barcelona i Catalunya, com ara una rèplica de la font de Canaletes, els fanals del passeig de Gràcia, els bancs d'Antoni Gaudí i una capella dedicada a l'adoració de la Mare de Déu de Montserrat.

La campanya va consistir principalment en donatius sol·licitats en espais de diversos mitjans de comunicació o en actes com l'exposició «Conozca Guatemala». Enmig de la campanya, i com a símbol de catalanitat, el cònsol Francisco Delgado i els seus col·laboradors van pensar que a l'església ubicada a la futura plaza Cataluña de San Juan hi hauria d'haver una imatge de la Moreneta. Per això, van adquirir una rèplica beneïda per l'abat de Montserrat Cassià M. Just que la comitiva

guatemalenca, de pas per Catalunya amb motiu de l'exposició, va portar a Guatemala. La versió catalana dels fets explica com, després de diferents avatars, la imatge va ser traslladada a San Juan Sacatepéquez i confiada a uns indígenes per tenir-ne cura mentre es reconstruïa l'església del poble. Però, sorprenentment, vuit anys més tard, restaurades ja l'església i la plaça, la comunitat indígena es va negar a retornar la imatge. La versió catalana atribueix aquesta curiosa conducta a la superstició. Per evitar el conflicte, el cònsol va regalar una segona rèplica, que ara reposa a l'església de San Juan. Trobar aquesta primera imatge i esbrinar la versió indígena dels fets han estat també una de les motivacions principals de la recerca.

Les versions de San Juan Sacatepéquez

Tant les actes municipals com els records dels *sanjuaneros* mostren el daltabaix social que una catàstrofe de la magnitud del terratrèmol de 1976 va significar per a San Juan. Les xifres parlen del 90 % dels edificis enderrocats i de més de 1.500 morts en una població d'uns 80.000 habitants. Els estudiosos de les catàstrofes també expliquen com aquests contextos són especialment sensibles al canvi social (Oliver-Smith, 1996) i San Juan no n'és l'excepció, ja que la reconstrucció del poble va significar una recomposició de les forces socials i polítiques. El patronatge i el clientelisme serien els sistemes polítics de què disposarien els *sanjuaneros* per situar-se de nou en l'escena local.

Les actes municipals de San Juan registren tant la quantitat recollida a Catalunya (116.000 quetzals, que en aquella època equivaldrien a uns 100.000 dòlars) com l'arribada de la Mare de Déu de Montserrat durant el mes de febrer de 1977. Les actes mostren que la imatge no va ser entregada a una comunitat indígena sinó al senyor Chajón que, més endavant ho sabrem, era l'alcalde indígena de San Juan. Pel que fa al destí dels diners, les actes registren com la quantitat recaptada no va ser suficient per a la reconstrucció de la totalitat de la plaça. Per això, el consistori va haver de buscar altres fons de finançament. La gestió més important es va dur a terme amb el ministre de finances del govern del general Romeo Lucas García (1978-1982), el coronel Hugo Tulio Búcaro. Durant la seva etapa de ministre (juliol de 1978 - octubre de 1980), el coronel Búcaro va rebre diferents comitès de reconstrucció del poble en audiències privades al seu despatx.

■ Mare de Déu de Montserrat de l'església de San Juan Sacatepéquez (Guatemala). 25 d'octubre de 2009.

GEMMA CELIGUETA

Hugo Tulio Búcaro és un personatge controvertit i sens dubte cabdal al San Juan Sacatepéquez dels anys setanta i vuitanta. Nascut al poble i nomenat fill predilecte, va ser acusat als anys noranta de formar part d'una xarxa de crim organitzat integrada per ex-militars dedicats al robatori de vehicles, contraban i segrestos. El seu nom també va sortir a les dues llistes de l'informe que va presentar el National Security Archive dels EUA l'any 2000, amb informació sobre els militars que havien participat en les activitats de la contrainsurgència guatemalenca. L'any 2007, Búcaro va tornar a sortir als diaris en relació amb el conflicte de la fàbrica de ciment que s'està construint al municipi. Dues plaques commemoratives situades a la municipalitat i a l'església recorden la importància d'aquest personatge a la vila.

En aquesta conjuntura, el comitè pro-reconstrucció dels portals es dissol i diposita els diners catalans als comptes bancaris de la intel·ligència militar guatemalenca, l'Estat Major Presidencial, que a partir d'aquell moment esdevindria la institució encarregada de gestionar l'obra. Considerem, doncs, que aquest cas és un altre exemple de la forta militarització del país ocorreguda entre 1978 i 1983. La figura cada cop més present del coronel Búcaro demostra el control de l'exèrcit sobre tota la societat, que anul·la al ja de per si poc protagonista comitè i desplaça també el consolat. La crema de l'ambaixada d'Espanya, el 31 de gener de 1980 (que va acabar amb la mort de 37 persones) i el consegüent trencament de les relacions diplomàtiques entre els dos països, va significar l'allunyament definitiu del consolat del projecte.⁽¹⁾ Aquesta institució no tornaria a recu-

■ Vista de la plaça Cataluña per la part de la façana municipal. 28 d'octubre de 2009. GEMMA CELIGUETA

perar el protagonisme fins a la inauguració oficial de la plaça el 25 de novembre de 1984, quan es va celebrar la represa, dos mesos abans, de les relacions diplomàtiques entre els dos països. Aquell mateix dia es va entronitzar la Mare de Déu de Montserrat davant la presència de diferents autoritats catalanes convidades per a l'ocasió.

La «Virgen Cataluña» com a imatge política indígena

Explicar la història de la *Virgen Cataluña* —tal com la família Chajón anomena la seva Verge de Montserrat— implica endinsar-nos en la història indígena de San Juan i apropar-nos a institucions no oficials per comprendre lògiques d'acció diferents a les quals responen bona part de la població *sanjuanera*. En definitiva, parlar de la *Virgen Cataluña* vol dir parlar d'altres visions

del món sovint ocultes i subordinades. Com ja sabem per altres fonts, quan, al voltant del mes de febrer de 1977, la Mare de Déu de Montserrat va arribar a San Juan va romandre a casa d'Alberto Chajón, l'alcalde indígena del poble. Alberto Chajón era conegut al poble per practicar la *costumbre* (rituals tradicionals indígenes relacionats amb el culte a les imatges religioses) i per ser «principal», és a dir, una persona de prestigi dins la societat indígena que aconsella sobre la realització d'aquests rituals. El seu fill Luciano recorda que Alberto Chajón va anar a buscar la imatge a l'entrada del poble acompanyat d'una banda de música per dur-la en processó fins a casa seva. Després va celebrar-ho amb una festa en què va convidar representants del govern, la municipalitat i el consolat. Els seus parents asseguren que Alber-

to Chajón va fer *costumbre* a la Verge cada 19 de febrer (el dia que la imatge els havia estat lliurada) dels tres o quatre anys després de l'arribada. De nit, portava la imatge a l'església i, el dia després, una comitiva l'anava a buscar per retornar-la en processó a casa seva. Allà es tornava a col·locar la imatge a l'altar domèstic, enmig d'ofrenes de flors, encens i espelmes, i se celebrava una festa amb nombrosos convidats a qui s'oferia menjar i licor. Després de la mort d'Alberto Chajón, la imatge va ser heretada per una filla i, quan aquesta va morir, la *Virgen Cataluña* va passar a ser propietat del seu marit.

Podem associar aquest culte amb el culte domèstic indígena que considera certes imatges com a senyores de forces i espais. L'historiador local Hèctor Concohá no creu, però, que la imatge

■ Plaça Cataluïa de San Juan. Vista de la façana de l'església. 28 d'octubre de 2009.

GEMMA CELIGUETA

de Montserrat arribés a aquesta categoria perquè —diu— és estrangera i poca gent en coneix l'existència a casa dels Chajón. En efecte, el conflicte per la possessió de la imatge i la militarització del projecte dels portals són motius suficients per explicar aquest silenci. La meua hipòtesi és que a mesura que el Consolat perdia protagonisme en la reconstrucció de la plaça, també ho feia la *Virgen Cataluïa*.

Finalment, fem atenció sobre la relació entre les imatges religioses i la política, una relació que podem observar en la institució de l'alcaldia indígena que llavors liderava Alberto Chajón. L'alcaldia indígena de San Juan ha perdurat fins a l'actualitat, tot i que de manera molt erosionada, concentrada al voltant de les imatges de dos *Cristos* que desperten molta devoció al poble. Cada 1 de gener, els *Cristos* són traslladats de la casa de l'antic alcalde indígena a la casa d'un nou alcalde, on romanen tot l'any que dura el càrrec. Amb aquesta informació, provarem d'imaginar-nos de nou per què Alberto Chajón no va voler retornar la imatge. En un moment de recomposició de les forces del poble i amb aquesta lògica indígena de fons, quedar-se amb la imatge de Montserrat era un acte polític de suport a l'autoritat indígena.

A mode de conclusió. La plaça i les imatges avui en dia

A San Juan Sacatepéquez hi ha, avui en dia, dues imatges de Montserrat. La primera pertany a la família Chajón, és anomenada *Virgen Cataluïa* i està integrada al culte domèstic indígena, tot i que les característiques de la seva arribada han fet que no sigui una imatge coneguda. La segona imatge es troba a la dreta de l'altar de l'església parroquial de San Juan Sacatepéquez i, encara que està integrada al culte oficial, no desperta excessiva devoció al poble. La Moreneta té una estètica diferent de la resta d'imatges, que acostumen a ser barroques, amb mans delicades, rostres que reflecteixen patiment, túniques de roba i perruques de cabells naturals. Segons Héctor Concohá, aquesta imatge no està connectada amb l'ànima indígena. En canvi, la *plaza Cataluïa* de San Juan és, com la majoria de places de Guatemala, el centre de la vida del poble. Concentra la municipalitat, l'església i el mercat, amb dones indígenes que venen flors i verdures i un gran nombre d'autobusos que esperen sorollosament els seus passatgers. La particularitat és un nom i una història que està lligada, com hem intentat demostrar, a Guatemala, a San Juan Sacatepéquez i també a Catalunya. ■

NOTES

- (1) El 31 de gener de 1980, un grup de camperols del departament del Quiché (entre ells, el pare de Rigoberta Menchú) i alguns estudiants universitaris van ocupar l'ambaixada d'Espanya. Per acabar amb l'ocupació, el govern militar va assaltar i cremar l'edifici i va provocar la mort de totes les persones que es trobaven a dins, excepte l'ambaixador espanyol i un camperol que seria segrestat i assassinat al dia següent. Amb motiu d'aquests fets, Espanya va trencar les relacions diplomàtiques amb Guatemala fins al 22 de setembre de 1984.

BIBLIOGRAFIA

- Concohá, H. *Aspectos Sociodemográficos en la Historia de San Juan Sacatepéquez (1524-1850)*. Guatemala: USAC, tesis de licenciatura, 1997.
- Hill, R. M. *Los kaqchikeles de la época colonial. Adaptaciones de los mayas del altiplano al gobierno español, 1600-1700*. Guatemala: Cholsamaj, 2001.
- Larios, S. D. *Breve Historia de la Villa de San Juan Sacatepéquez*. Guatemala: Municipalidad de San Juan Sacatepéquez, 2005.
- Manegat, J. *Cataluïa en Guatemala. Historia de una plaza hermana*. Barcelona: Salvat, 1987.
- Oliver-Smith, A. «Anthropological research on hazards and disasters». *Annual Review of Anthropology*, 1996, vol. 25, p. 303-328.
- Pérez Brignoli, H. *Historia General de Centroamérica: de la posguerra a la crisis (1945-1979)*. Costa Rica: FLACSO, 1994.
- Suñe, B. «El culto doméstico en Guatemala». A: Álvarez, C.; Buxó, M. J.; Rodríguez, S. (coord.) *La religiosidad popular II. Vida y muerte: la imaginación religiosa*. Barcelona: Anthropos, 2003. P. 593-603.